

Žene u ratu

Svjedočanstva, sjećanja, zapisi

MILIVOJ DRETAR

Drugi svjetski rat daleko je iza nas pa ipak još izaziva prijemore i diskusije, svađe i nadmetanja. U svakom sukobu postoje dvije strane – ona pobjednička koja se jače ističe, i ona poražena koja je potisnuta. Zadatak svakog povjesničara je da podjednako osvjetla obje strane. No, u ratnim temama još je jedna strana potisnuta – ženska. Donedavno, o ženskoj se povijesti pisalo vrlo rijetko i selektivno. Pa ipak one i danas u Hrvatskoj predstavljaju većinu stanovništva pa je nemoguće da su izbjegle sudjelovanje u bilo kojem povijesnom događaju. Žene nisu bile samo majke, sestre i supruge, žene su bile terenski radnici, špijuni, kurirke, bolničarke, kuharice, ali i ratnice s puškom u ruci. S područja Hrvatske poteklo je 18 žena odlikovanih Ordenom narodnog heroja. U ludbreškom kraju bilo je mnogo partizanki, ali još više onih koje su radile u pozadinskim jedinicama ili na terenu. Mnoge su žene posredno potpomagale NOP radi članova obitelji. Bilo je i onih koje su pristale uz ustaški režim. A bilo je i žena koje su bile indiferentne prema ratnim prilikama i kojima je na umu prva misao bila kako preživjeti rat. Nakon niza godina imena žena koje su se žrtvovalе u ratu polako padaju u zaborav. Nakon što su izmijenjeni nazivi ulica i ustanova, rijetko koje ime se pojavljuje u javnosti. Najpoznatija imena su Anke Ošpuh i Dragice Kancijan. No, to su i stotinjak drugih žena koje su zadužile našu povijest.

Ključne riječi: žene, NOB, Ludbreg, partizanke, suradnja

1. Uvod

Sudjelovanje žena u ratovima do pred nekoliko se godina smatralo sporednom temom. Vojnu povijest dosad su pisali uglavnom muškarci za muškarce, a muškarci su bili i njezini glavni protagonisti. Iz antičke povijesti kao vješte ratnice ostale su poznate mitske Amazonke koje su živjele uz crnomorsku obalu Kavkaza. Sa zakonski legaliziranom i postupno društveno prihvaćenom integracijom žena u europske vojske od Prvog svjetskog rata, danas raste i interes za to područje istraživačkog rada. Navještaj takvog razvoja mogao se, u skromnijim razmjerima, zamijetiti već u Prvom svjetskom ratu, također na austro-ugarskoj strani. Ratni angažman djevojaka i žena odvijao se isključivo na dobro-

voljnoj osnovi, bilo da su se šuljale kroz neprijateljske redove i prikupljale informacije o protivniku, opskrbljivale vojnike na položajima namirnicama i vodom ili pak kao službenice radile u civilnim i vojnim ustanovama poput pošte ili telegrafske službe. Organizirana vojna obuka za žene, kao i njihovo aktivno sudjelovanje u određenim postrojbama uslijedili su tek u Drugom svjetskom ratu. U današnje doba žene sudjeluju u sukobima kao redovni vojnici ili časnice, doduše još uvijek u skromnijoj kvoti.

Istraživanje o sudjelovanju žena u Drugom svjetskom ratu rezultiralo je prikupljanjem osobnih svjedočanstava i sjećanja. Kako je početak istraživanja započeo 2011. godine, neke su svjedokinje u međuvremenu preminule. Žene su se rado odazivale na davanje

iskaza, a neke su pripremile svoja sjećanja i poslale ih poštom. Svjedočanstva triju žena korištena su za izradu kraćeg dokumentarnog filma »Djeca iz sjene« koji govori o spašavanju židovske djece tijekom Drugog svjetskog rata u okolici Ludbrega. Veliki izvor podataka su i iskazi žrtava rata koje je prikupljala poslijeratna Komisija za ratne zločine u sklopu Narodnog odbora kotara Ludbreg. Svjedočanstva su većinom povezana s traženjem ratne odštete za žrtve, pretrpljen teror ili štete u domaćinstvu. Podatci o dobivenoj odšteti nisu poznati. Područje istraživanja je prostor kotara Ludbreg s naglaskom na područje današnje Ludbreške Podravine. Postojeća literatura daje ograničene informacije i ne razvija pravu metodologiju *oral history*.

2. Angažman žena u Drugom svjetskom ratu

Tijekom Drugog svjetskog rata (1941. – 1945.) partizanskim se jedinicama priključilo čak 100.000 žena, od čega ih je oko četvrtina poginula ili umrla, a ranjeno ih je 40.000. Neke su u rat išle za svojom braćom i muževima, neke motivirane željom za obranom zemlje i rušenjem režima, a neke upravo zbog težnje za emancipacijom. Većini je rat pomogao u jačanju samosvijesti i odbacivanju podčinjenog položaja. No, uloga žena u ratu, a i poslije, bila je najčešće definirana onako kako su to htjeli njihovi muški suborci. Partizanski pokret u Jugoslaviji, kao najmasovnija revolucionarna vojska u istočnoj Europi, zalagao se za poboljšanje političkog, ekonomskog i društvenog položaja žena. Ali ravnopravnost spolova, kao i organiziranje žena mimo kontrole i diktata partijskog vrha, ni u poslijeratnoj Jugoslaviji nije bila dosegnuta mada je službena partijska historiografija smatrala da je u Jugoslaviji »riješeno žensko pitanje«. S obzirom da se projekt, uz političku i društvenu emancipaciju i afirmaciju žena, fokusira i na privatnu sferu – na »front doma« – temeljna građa, uz arhivsku, bit će sjećanje akterica povijesnih događaja i emancipacijskih procesa. Stoga će novinarke metodom usmene povijesti rekonstruirati živote partizanki, u prvom redu onih

koje poslije rata nisu postale dijelom partijske društvene elite.

Kao i muškarci, i žene su se u odnosu prema ratu mogle podijeliti na nekoliko grupa: 1. one koje nisu sudjelovale u ratu, odnosno nisu podržale nijednu stranu već su ostale sa svojim obiteljima u svojim domovima i na svojim poslovima; 2. žene koje su podržale nastanak Nezavisne Države Hrvatske i uključile se u rat direktno ili indirektno kao pristaše ustaškog režima; 3. žene koje su suprotstavile novoosnovanoj državi i najčešće pod utjecajem Komunističke partije pridružile se partizanskim ili pozadinskim jedinicama; 4. žene koje su pripadale tzv. marginalnim skupinama, bilo da su bile Židovke, Romkinje, Srpkinje ili su u logorima završile kao članice partizanskih obitelji.

Pretpostavka je da je najveći broj žena pripadao prvoj skupini, odnosno da se nisu aktivno uključile u rat. To pak ne znači da nisu osjetile posljedice ratnih zbivanja u svojim obiteljima, na svom imanju, u rodnom kraju. Jugoslavija je poslije rata prijavila gotovo dva milijuna žrtava, sve su to bili nečiji sinovi, muževi, očevi, braća, rođaci. Patnja zbog gubitka člana obitelji nije bila dijelom službene vojne povijesti. Malo je onih koji su se pozabavili tematikom što su žene proživljavale u tim teškim trenucima, na koji su se način brinule o svojim obiteljima, što ih je natjeralo da se eventualno odluče za neku od zaraćenih strana.

Do žena iz druge skupine, onih koje su podržale režim NDH danas je gotovo nemoguće doći. Mnoge su izginule, neke su završile u zatvoru, neke su se preselile u druge krajeve, napustile domovinu. Među njih spadaju i supruge režimskih dužnosnika. Nametnuta krivnja, represalije nakon rata i šikaniranje potisnuli su sjećanja. I članovi obitelji nevoljko govore o tome, iako se radi o vremenskoj distanci od preko 70 godina.

Pred Drugi svjetski rat sve više jača utjecaj Komunističke partije, osobito među još uvijek malobrojnijim radništvom. Tijekom 1938. osnovane su prve partijske organizacije u Ludbregu, Poljancu i još nekim selima ludbreškog

kotara.¹ Rijetke žene koje se uključuju većinom su bile članice obitelji istaknutijih članova KP-e. I njihova je uloga sve do izbijanja rata još uvijek bila sporedna – čvale bi stražu dok su njihovi muževi ili braća imali sastanke, prepisivale propagandni materijal, a kasnije ga dijelile po selu i prenosile informacije. Veći dio žena bio je uključen u rad ženskih organizacija kakve su u Ludbregu i okolici: Hrvatsko srce, Katolička žena, Hrvatska žena, Sokolice, Gospojinsko društvo i Kneginja Zorka. Hrvatsko srce bila je najmasovnija udruga žena, pripadala je Hrvatskoj seljačkoj stranci koja je imala veliku podršku u ludbreškom kotaru.² Za razliku od žena iz Varaždina i okolice, onih iz Koprivnice ili Čakovca koje su u velikom broju predstavljale radništvo gradske industrije, u Ludbregu toga nije bilo pa su ludbreške žene radile na poljoprivredi. Tek se nekoliko njih bavilo intelektualnim zanimanjima poput učiteljica ili javnih službenica.

3. Žene – svjedokinje ratnih stradanja

Početka rata iz travnja 1941. prisjećali su se mnogi. U ludbreškom kraju nisu se vodile borbe između Wehrmachta i jugoslavenske vojske u povlačenju, a jedina vojna akcija bila je rušenje željezničkog mosta na Bednji prilikom koje je ustrijeljen Pavao Fotak. No i taj je događaj jasno dao do znanja da su nastupile teške godine. Najbolji zapis o tim danima ostavila je ludbreška učiteljica Marija Winter: *Podravske cestama valjali su se teški kamioni, bojna kola, motocikli. Tutnjala je zemlja, stravično su zijevale topovske cijevi, na svojim vozilima oholo se kočili vojnici Trećeg Reicha putujući prema Istoku, tom zamamnom cilju njemačkog »Drang nach Osten«. Male kućice podravskih sela stajale su tihe i nijeme. Iza zatvorenih prozora virkale su oči žena i djece, očeva i majki čiji su hranitelji tre-*

*bali zaustaviti turijeku tuđinaca. Znalo se daneće biti lako.*³

Vilma Vahtarić, rođena Mikulić (1927.), cijeli je život proživjela u Poljancu. Godinu 1941. dočekala je kao 14-godišnjakinja živeći s roditeljima Aleksom i Marijom te sestrom Štefanijom. Bavili su se poljoprivredom, hranili su krave i svinje, a na polju uzgajali kukuruz, pšenicu, ječam, heljdu. *U školu sam išla samo četiri razreda i to u Martijanec. Poslije sam ostala doma i roditeljima pomagala na poljoprivredi. Sjećam se početka rata, čuli smo da je bombardiran glavni grad Beograd i onda je sve počelo. Par dana kasnije njemačka vojska stigla u selo. Došli su iz smjera Varaždina i kretali se prema Ludbregu. Više je mještana otvoreno podržavalo Nijemce. Po kućama su se smjestili njemački vojnici, a mi smo ih morali hraniti tri puta dnevno. Kod nas su bila četvorica. Nismo ih razumjeli pa smo se više sporazumijevali rukama. Moj budući svekar Robert Vahtarić još je prije rata bio komunist, njegov sin je tada već zalazio k nama. Sjećam se da ga je jedan mještanin došao upozoriti da će doći po njega i odvesti ga u zatvor, međutim Robert nije želio napustiti obitelj. Rekao je da nikam ne ide jer kaj bude onda s familijom. I začas su došli ustaše i pješice ga odveli u Ludbreg. Tada sam ga je zadnji puta vidjela. Babica (njegova žena) i sin Franc su ga jednom posjetili u zatvoru u Bjelovaru, a kasnije su ga odveli u Jasenovac. Čula sam da su ih žive gurnuli u peč. Nisu odveli samo njega, već i mnoge druge – muža od Dragice Vuk, židovsku obitelj Hacker i starog Grünfelda. Jednostavno su došli s kamionom i sve ih pokupili da ih nikad više nismo vidjeli. Stvari su im ostale, to su kasnije prodavali ustaša Dolovski i drugi. Poslije rata nitko nije pitao za te Židove. Poznavala sam Ružicu Hacker, zvali smo je Beba i bila je moje godište, skupa smo išle u školu. Čula sam da ju je u logoru silovalo deset ustaša, a onda su je ubili.*⁴

Terezija Pavković, rođena Kontošić (1912.) udala se u susjedno selo Čukovec. Živjela je u središtu sela, sa suprugom Valentom i njegovom obitelji, te kćerima i sinom. *Ne sjećam se točno kako je počeo rat. Čekali smo vojsku, nismo bili oduševljeni Nijemcima. Svi su bili u*

1 MAĐARIĆ, Vlado: *Revolucionarne tradicije i razvoj modernog naprednog i revolucionarnog pokreta u bivšem kotaru Ludbreg do 1981. godine.* // Ludbreg, Ludbreg: Skupština općine Ludbreg, 1984., 296–306.

2 MAĐARIĆ, Štefica: *Učeste žene kotara Ludbregu* NOB-i. // Ludbreg, Ludbreg: Skupština općine Ludbreg, 1984., 341–344.

3 WINTER, Marija: *Iz povijesti Ludbrega i okolice*, Koprivnica: Nakladna kuća Dr. Feletar, Ludbreg: Grad Ludbreg, 2000., 138.

4 Svjedočanstvo Vilme Vahtarić iz Poljanca, 2012.

Sl. 1. Dozvola za putovanje Zore Weinrebe iz Ludbrega 1941.

Sl. 2. Dragica Kancijan, ludbreška skojevka, umrla 1943. na Kalniku

strahu od rata, što će se dogoditi. Kad su stigli prvi ustaše još se nisu osjećala previranja. Kad bi išli u Ludbreg (7 km), bile su straže kod mosta na Bednji. Morali smo imati propusnice za prolazak koje su izdavali u selu.⁵ Već tijekom travnja počeli

su progoni pojedinaca, bilo osumnjičenih za komunizam, bilo viđenijih članova manjinskih zajednica. Na području kotara Ludbreg živjeli su, osim većinskih Hrvata, i Srbi, Romi te Židovi. Prva uhićenja izvršena su prije 30. travnja 1941. kada je poglavnik Pavelić propisao prve zakonske rasne odredbe. U iskazu koji je poslije rata dala Zemaljskoj komisiji za ratne zločine, Draga Savić iz Bolfana opisala je stradanje svog muža: *Moj muž Vladimir Savić, ratar iz Bolfana, Srbin pravoslavne vjere, star 38 godina tada, odveden je 25. IV. 1941. po žandarmerijskoj patroli iz Ludbrega koju je predvodio žand. narednik Pekišić iz Ludbrega te još jedan žandar najprije u Varaždin, zatim u Lepoglavu, opet u Varaždin gdje je trebalo biti suđenje pred izvanrednim narodnim sudom. Moj muž je tada oslobođen, ali nije bio pušten na slobodu nego koncem mjeseca srpnja 1941. u nepoznatom pravcu otpremljen i više nikada se nije javio, a ni vratio pa je sigurno životom stradao. Svojim mužem uhapšen je isti dan Nikola Đekić, učitelj iz Bolfana, a dan-dva kasnije Nikola Lazić iz Bolfana. Odveden je i Jovo Petrić iz Bolfana, a koji se danas nalazi kod kuće.⁶ Progon Srba trajao je tijekom cijelog razdoblja rata. Mnogi su deportirani u Srbiju gdje su živjeli u gladi i bijedi, dok su oni koji su ostali izloženi protjerivanjima u logore, masakrima i uništavanju sela tijekom ratnih zbivanja. Stradala su sela Ludbreški Ivanec, Veliki Poganec, Ribnjak, Duga Rijeka, Ivančec koja su do 1950-ih pripadala ludbreškom kotaru. Oni koji su se nakon rata vratili, našli su svoja domaćinstva u zgaristu.⁷*

Stradanje ludbreških Židova dokumentirano je u nekoliko članaka i knjigama. U više navrata deportirani su u logore smrti gdje su većinom stradali. Ustaški logor u Ludbregu 23. srpnja 1941. poslao je obavijest s popisom 29 Židova i 26 Srba koji su tog dana otpremljeni u sabirni logor u Zagrebu. Od 29 Židova, 19 su bile žene, među njima pet djevojčica mlađih od 15 godina. Ludbrežanka Ela Gerić sjećala se tog događaja: *Ulicom je, iz smjera centra, pro-*

⁶ Državni arhiv u Varaždinu, Narodni odbor kotara Ludbreg, ZKRZ, 1131/45 (19. 10. 1945.)

⁷ DRETAR, Milivoj: *Svjedočanstva o stradanju ludbreških Srba*. // Podravski zbornik 40/2014 (ur. Robert Čimin), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2014., 73–84.

lazila duga kolona tužnih ljudi. U koloni je bilo i staraca, žena i djece. Svi su nosili nekakve male zavežljaje, vjerojatno sa spremjenim najnužnijim stvarima. Kolonu su sa svake strane pratili ustaše, naoružani puškama. Atmosfera među građanstvom je bila mučna, no nitko se nije usudio intervenirati ili protestirati.⁸ Te traume se i danas sjeća Stanka Lapter (rođ. Weinrebe) koja je tada imala samo sedam godina: ...znam da sam u koloni hodala uz majku i plakala što napuštam svoj dom i jer nisam mogla ponijeti svoju novu lutku sa sobom. Baka Ana je ostala kod kuće pa mi je poslije poslala tu lutku u Crikvenicu gdje smo bili internirani..⁹ Dok su se rijetki uspjeli vratiti kućama (obitelj Weinrebe), svi su ostali ubijeni na nekom od masovnih stratišta. Napuštanje doma bio je mučan prizor koji se usjećao u sjećanje slučajnim očevicima. Marija Vahtarić, rođena Ivanuša (1931.) živjela je u Poljancu s ocem Augustom, majkom Francom i sestrama Ankom i Đurđom. Iako je tada imala tek 11 godina, u svom se iskazu prisjetila odvođenja židovske obitelji Hacker iz Poljanca: Jedno popodne skupljala sam drač za svinje i kada sam se vraćala kući, vidjela sam ustaše predvođene tabornikom Dolovskim. Židove su stavljali na kamion, Beba mi je mahнула iz njega. To je bilo zadnji put da sam je vidjela. Vrlo malo stvari uzeli su sa sobom, istu večer Dolovski se vratio i počeo ih odvoziti kući. Starog Jožu Grünfelda odveli su u Mađarsku. I danas se sjećam tog čovjeka kada su ga odveli..¹⁰ Nitko nije mogao pomoći Židovima. Skoro dva stoljeća prisustva jasno su definirala tko je tko u Kotaru Ludbreg gdje su se svi poznavali. Židove su svi znali i gotovo ih je bilo nemoguće sakriti. No, svoje je dijete uspjela spasiti Julka Sternberger, malenog Srečka kojeg je ostavila kod obitelji Franje Vugrinca u Župancu. O tome je ispričala Štefica Varvir, r. Vugrinec: *Ja sam bila tri godine starija od Srečka. Dosta su moji roditelji pretrpjeli s njim. Nisu ga skrivali, ali nisu ga ni javno pokazivali. A on je bio još slab i prehladen, stalno je bolovao, to je bilo toliko problema s njim dok je još bio mali. A mi smo*

Sl. 3. Sestre Milica i Brigita Patafta, partizanke iz Hrženice

zaživjeli tako bratski da do 4. razreda nije znao da nije naš. I mi smo živjeli kao prava braća, slagali smo se, igrali, tukli se... Ljudi u selu su znali da je kod nas mali Židov jer nije bilo moguće potpuno ga zatvoriti u kuću. Bilo je tu i tamo onih koji su nam se grozili, ustaše su čak jednom došli u kuću po mog oca, ali je on bio obaviješten pa je pobjegao. Srećom pa nitko nije radi malog Srečka stradao. Bio je šok kad je saznao za svoje, dobio je osmrtnice svojih roditelja iz Jasenovca. Ostao je s nama sve dok nije navršio 18 godina, tada je odselio ujaku u Ameriku.¹¹ Osim malog Srečka u Župancu, u Ludbregu je skrivano troje djece: rabinovi unuci Dorica i Zdravko Basch i mali Željko Moses u Knjižari Golubić te Dan i Dina Flesch u Selniku. Sva su ta djeca preživjela rat.

Spašavanje ratne siročadi bilo je prihvaćeno od žitelja ludbreškog kotara. Stariji ljudi i danas se sjećaju da su nepoznata djeca došla u njihovu kuću, spavala s njima, igrala se, a onda nakon godinu-dvije nestala iz njihova života. Ostala su sjećanja na tu djecu kojoj je pružena

8 DRETAR, Milivoj: *Židovi u ludbreškom kraju: povijesno – demografski prilozi*. Ludbreg: Pučko otvoreno učilište D. Novak, 2010., 127.

9 Isto.

10 Svjedočanstvo Marije Vahtarić iz Poljanca, 2012.

11 Audovizualni zapis sjećanja Štefice Varvir, Županec 2011.

ruka humanosti, solidarnosti i ljubavi u najgorim trenucima. Marija Kranjec, r. Stančin iz Hrženice (1927.) prisjetila se jednog dječaka koji je bio kod njih: *Živjeli smo u Hrženici, tata Martin, mama Antonija, brat Milan, polusestra Hedviga i ja. Imali smo 2,5 rali zemlje, 2 krave, svinje, kokoši. Tijekom rata hrana je bila lošija, sol su švercali iz Međimurja, a mi poskrivečki kupovali. Čovjek je bio svemu strahu, ne znaš kakvi su ljudi. Prošćenja u selu nije bilo, sve to bilo nekako u tišini. Iz sela baš nismo išli, jedino nedjeljom na misu u Sveti Đurđ. Onda je k nama došao mali Joco. Imao je 7 godina, bio je iz okolice Siska, a k nama je došao preko župe. S nama je i jeo i spavao. Kod kume je bila njegova sestra Jelica. Bilo je tu još nekoliko djece, mi smo se igrali sa svima njima, bili su nam kao članovi obitelji. Jednom smo kod jedne kuće čehali perje, a netko je bacio bombu vani. Joco mi je tada rekao: Marice, sejo, to su partizani – ne boj se. A onda je poslije rata došao djed po njega i odveo ga. Više ga nikad nismo vidjeli.*¹²

4. Žene u Narodnooslobodilačkoj vojsci

Nakon što je na sastanku 28. lipnja 1941. u šumi kod Turčina donijeta odluka o podizanju ustanka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, počele su pripreme za prve akcije protiv ustaškog režima. Prva prava akcija zbila se na željezničkoj pruzi Ludbreg – Koprivnica kada je grupa skojevaca prekinula telefonsko-telegrafske veze između Ludbrega i okolnih gradova. To je kod vlasti izazvalo priličnu zbuđenost, budući da su uputili domobransku jedinicu prema Legradu. Među akterima te diverzije bila je i Anka Ošpuh, skojevka iz Poljanca. Sve više žena uključuje se u konspirativne radnje: prikupljanje sanitetskog materijala, prikrivanje naoružanja, organizaciju tajnih sastanaka, prikupljanje informacija. Prije uhićenja i deportacije mladi student medicine Rade Sattler održao je tečaj prve pomoći na kojem je sudjelovalo šest žena iz Ludbrega, a pritom je izrađeno nekoliko kompleta prve pomoći. Kako su se progoni nastavili i dalje, ljudi su se počeli sklanjati u šumska područja. Radilo se o skupinama do 6 – 10 ljudi koji su sklonište

pronašli na šumskom terenu, područja Bilogore i Kalnika. Bili su slabo naoružani te loše opskrbljeni hranom, no kako je bila riječ o manjem broju, bili su lako pokretni, a prednost im je davalo i odlično poznavanje terena. U srpnju 1941. na Jasenovom brdu na Kalniku formirala se partizanska Osječka grupa koju je sačinjavalo petero muškaraca i jedna žena – Mileva Cetušić Šojka. Po njoj se grupa prozvala »Šojkinom grupom«.¹³ Mileva se kasnije proslavila svojim sudjelovanjem u Narodnooslobodilačkoj borbi te je poslije rata zauzimala istaknute položaje.¹⁴

Već od prvih dana okupacije neke su se žene aktivno uključile u pokret otpora, među njima prvenstveno: Štefica Mađarić, Marija Dojčić, Adela Perin i Anica Petković iz Ludbrega; Kata Brcković (r. Ploh) i Kata Brcković (r. Blažić) iz Globočeca; Anka Ošpuh, Milka Bačani, Milka Grgec, Milka Novak-Strašek, Anka Stančin i Franca Bobetić iz Poljanca. Kasnije im se pridružuju i druge, poput Mare Lončarić iz Vinograda Ludbreških, Regine i Đurđice Danić iz Vrbanovca, Dragice Kancijan, Marije Dobrić, Marije Kučić iz Ludbrega, Milke Srbljan iz Segovine, Roze Šantavec iz Martijanca, Ljubice Crkvenčić iz Seseva, Ruže Kolman iz Kuzminca, Marice Juratović i još mnoge. Njihova je aktivnost varirala ovisno o događajima na terenu – poslije uhićenja i odvođenja u logore, rad žena bi pomalo utihnuo, da bi se uspješnim djelovanjem partizana opet rasplamsao.¹⁵ Vilma Vahtarić je za vrijeme Drugoga svjetskog rata raznosila pisma i letke. *Jednom prilikom su nam u kuću kroz »lufternicu« ubacili letke, a nije prošlo ni sat vremena već su ih ustaše došle tražiti, no na vrijeme i vrlo lukavo su ih sakrili. Po selu smo skupljali hranu, odjeću i druge potrepštine za partizane. Postojala je »veza«, ljudi su znali za koga skupljamo grah, brašno, krumpir, luk. Mnogo je žena u selu pomagalo partizane: Milka Bedeković, Milka Ošpuh, Marija Ivanuša, Draga Vuk, Kata Detelj, Milka Strašek. Svima su muževi ili dečki bili partizani. Često je bila racija*

¹³ MILIČEVIĆ, Žarko: *Kalnički partizanski odred*. Varaždin: TIVA, 2010., 44–46.

¹⁴ O Milevi više na <https://radiokrizevci.hr/2019/03/sjecanje-na-slavnu-zenu-prigorja/>

¹⁵ Isto.

od strane ustaša, traženja skrivenih hrane po okolnim kletima. U šumi (Kalniku) nikada nisam bila. Moj otac je bio u partizanima, moj dečko Franc, pa kako onda ne bih i ja bila za njih?

Među nosiocima »Partizanske spomenice 1941.« s ludbreškog područja tri su žene: Kata Brcković, rođena Ploh (1920.), Marija Dojčić, rođena Perin (1901.) i Štefica Mađarić (1908.). Sve tri bile su aktivne tijekom trajanja rata, od početka u kospiraciji, a kasnije kao partizanke. Kada je početkom 1942. u kuću Dojčićevih oružje sakrio Božo Leiner, komandant prvog Kalničkog partizanskog odreda, Marija je uhićena i zajedno sa suprugom Ljudevitom poslana u jasenovački logor. Ljudevit je tamo ubijen iste godine, dok je Marija zamijenjena početkom 1945. Kraj rata dočekala je u partizanima. Od 1943. u partizanima su bile i Kata Brcković i Štefica Mađarić. U jedinicama Narodnooslobodilačke vojske istaknule su se: Dragica Kancijan, Brigita i Milica Patafta, Julka Fried, Ljubica Jagić, Marica i Kata Blažić. Sestre Patafta, rodom iz Hrženice, pridružile su se partizanima u rujnu 1943., najprije u Kalnički partizanski odred, potom u NO brigadu »Braća Radić«, a kasnije u brigadu »Matija Gubec«. Početkom 1944. Milica (r. 1924.) je teško ranjena i zarobljena. Skočala je u logoru Lepoglava 1945. Brigita (r. 1926.) poginula je krajem 1944. u borbi kod Koprivnice kao vodnik brigade »Matija Gubec«.¹⁶

Antifašistička fronta žena (AFŽ), bila je ženska politička organizacija, osnovana 6. prosinca 1942. godine u Bosanskom Petrovcu na Prvoj zemaljskoj konferenciji žena. Pozdravni govor održao je komandant Narodnooslobodilačke vojske Josip Broz Tito. Na toj konferenciji sudjelovalo je 166 delegatkinja iz svih krajeva Jugoslavije. U Hrvatskoj se nazivao Antifašističkom frontom žena Hrvatske. U različitim je dokumentima ženama potvrđeno aktivno i pasivno biračko pravo koje su one već 1941. godine koristile prilikom izbora za narodnooslobodilačke odbore kao nove organe vlasti. AFŽ je imala značajnu ulogu u Drugome svjetskom ratu. Odbori AFŽ-a su sakupljali odjeću za NOV, brinuli se o djeci,

16 RUNJAK, Josip; ŠTAGER, Ivanka: *Žene u radničkom pokretu i oružanoj socijalističkoj revoluciji*. Varaždin, 1988., 139.

Sl. 4. Ženski plakat s pozivom u NOB-u

ranjenim vojnicima, članice su radile kao bolničarke te obavljale poljoprivredne poslove. Pitanje zakonske ravnopravnosti nije se postavljalo, jer su žene svojim sudjelovanjem u Narodnooslobodilačkom pokretu već ostvarile određena prava. AFŽ je djelovala na otklanjanju posljedica rata, poticanju odgoja i obrazovanja, izgradnji novih stambenih objekata, kulturnom radu. Posebno se radilo na školovanju ženske djece, te suprotstavljanju diskriminaciji i segregaciji žena.

Ljubica Crkvenčić, r. Turek (1922.): *Udala sam se za Tomu Jagića 1940. kada sam bila 18 godina stara. Moj muž se već prije opredijelio za antifašistički pokret pa sam i ja prihvatila njegovu ideju. Od 1941. bila sam učesnik, a od 1943. aktivno sudjelovala. Ja sam kao žena mogla mnogo više toga obaviti jer se na muškarce više pazilo zbog vojne obaveze. Kada je 1942. moj muž uhapšen tek sam tada saznala da je bio u Partiji već od 1939. Svi koji su iz te grupe uhapšenih otišli u logor, više se nisu vratili. A mog je muža zapalo domobranstvo u Varaždinu. Često sam ga posjeći-*

Sl. 5. Ljubica Jagić Crkvenčić, partizanka iz Sesveta

Sl. 6. Ruža Badovinec rođ. Kolman, partizanka iz Kuzminca

vala, bila sam mlada i žensko tako da sam sve poslove mog muža obavljala ja. Kad je jednom došao na dopust, prijetila nam je opasnost hapšenjem. I onda se zapucalo kod ulaza u selo pa smo se brzo sakrili. Te noći smo otišli u partizane. Kada smo došli u srpska sela na Kalniku, nakon tri dana svatko je raspoređen u svoju jedinicu. Budući da nisam znala rukovati oružjem, najprije sam išla u obrazovnu četu. Po oslobođenju Lepoglave, jedinica mog muža upala je u zasjedu ustaša i u borbi je on poginuo. Ja ga uopće nisam vidjela od našeg rastanka. Do kraja rata ostala sam u partizanima. Uskoro sam poslana u Okružni komitet jer sam kao seoska cura znala sve kuhati i tamo sam skoro godinu dana boravila kao kuharica. Jelo se sve do čega se došlo. Bilo je i dana kada smo bili gladni i po četiri dana. Ako je bilo nešto hrane, to je bilo za stare ljude i djecu. Nakon toga sam dobila dužnost na terenu, u organizaciji AFŽ-a i na tom poslu me zateklo oslobođenje. Mi smo se po selu kretali slobodno. Imala sam zadatak okupljanja žena, tumačenja pokreta, prikupljanje sanitetskog materijala. U ratu je bilo teško. Kad je bila ofenziva po noći smo kuhali jer danju nisi mogao da se ne dimi. Obično se kuhao grah, tamo nas je bilo 15-20, to su uglavnom bili terenci. Kad se nešto oslobodilo i bila veća količina hrane, bili su

zaduženi ljudi da kopaju bunkere, tu se posprema mala hrana. Svi su imali svoja zaduženja. Sjećam se jedne velike borbe kod Zrinskog Topolovca. To je bilo strašno. Tu više nisi znao tko je koja vojska i gdje si. Ali opet, izlaza je bilo. To su bili tako teški dani da se ne može sve ispričati.¹⁷ Pa unatoč tim ratnim tragedijama, Ljubica je pronalazila i vedre uspomene – prijateljstvo i radost u partizanskim redovima, pjesma i radovanje malim stvarima. Navodi veliku slogu i uvažavanje te prisustvo stalne potpore pojedincu. Borba u partizanskim jedinicama za mnoge je žene značila smrt. Nepripremljene za mjesece dugog vojevanja, nevjeste u rukovanju oružjem, oskudica u hrani, neispavanost, bolesti i nehigijena, ratne strahote pratile su ih tijekom gerilskog ratovanja. U borbi kod Križevaca poginula je 1943. Đurđica Danić, kći vrbanovečkog mlinara. Sjećanje na svoje dane u Narodnooslobodilačkoj vojsci zapisala je i Ruža Badovinec, rođ. Kolman (1927.) iz Kuzminca¹⁸: Nakon osnovne škole u Kuzmincu, nastavila sam na

¹⁷ Audivizualno svjedočenje Ljubice Crkvenčić iz Varaždina, 2013.

¹⁸ Kuzminec je sa susjednim Koledincem i općinom Rasinja do 1950-ih pripadao kotaru Ludbreg.

III. ženskoj gimnaziji u Klaićevoj ulici u Zagrebu gdje sam boravila kod strica Ignaca Kolmana. Stric je imao dvoje djece, sestrična starija od mene 6 godina i bratić Milivoj stariji samo godinu dana. Dolaskom Nijemaca u Zagreb na Trg bana Jelaičića sjurili smo se tamo i moj bratić i ja te vidjeli razdragane građane kako ih dočekuju sa cvijećem. Škole su prestale s radom i mi smo se djeca našli u Kuzmincu potkraj proljeća. Moji roditelji imali su u Kuzmincu trgovinu mješovite robe sve do odlaska u partizane, lipnja 1943. godine zajedno s nama djecom. Bili su obaviješteni da nas žandari dolaze hapsiti radi suradnje s partizanima. Ostavili su kompletno cijelo domaćinstvo i preko noći krenuli put Kalnika s kraćim zadržavanjem u Grbaševcu gdje su dočekali mene koja sam doputovala iz Zagreba. Iduće noći došli su po nas politički radnici drug Pepek i drug Zdelar te nas odveli na Kalnik u selo Ribnjak. Bila je to baza Okružnog komiteta Varaždin. Te noći stigla je na Kalnik i familija Kolenko iz Malog Bukovca s dvije kćerke. Svi su nas pozdravili toplu i razdragani što smo uspjeli doći na oslobođeni teritorij. Ovdje smo trebali dobiti naš raspored – vojne jedinice ili pozadinske dužnosti. Kao svjesna skojevka tvrdoglavo sam inzistirala da idem s puškom u ruci u Odred dok nije došao dr. Jovica i predočio mi potrebu sanitetskog osoblja sa znanjem sterilizacije. To je promijenilo moju odluku i pristala sam biti bolničarka – najprije u četi, a kasnije u bataljonskoj ambulanti pa čak i referent saniteta bataljona. U partizane sam došla takoreći iz školske klupe: suknja, bluza, crna školska kuta, dokoljenice i malo više polucipele. Takva naravno nisam mogla biti četna bolničarka i čini mi se da sam dobila neku vojničku bluzu od Pepeka kao i pištolj 6,35. Dobila sam i jednu malu bombu »kragujevku« koju sam nosila na remenu oko pojasa. Preko ramena imala sam sanitetsku torbicu sa sterilnim zavojima prve pomoći i naravno – lijekove. Jod mi je bio najpotrebniji, njime se morao namazati rub rane. Sjećam se jodoforn praška, prontosil tableta, hipermangana, ihtiola za čireve, neku špahtlu i zihericu. No, glavna moja dragocjenost bio je mali ručni sterilizator sa sterilnim gazama koje sam sterilizirala kad smo došli u bazu. Bila sam dobra bolničarka jer su me hvalili liječnici da se moje rane ne inficiraju i tako izbjegne strašna gangrena koja je kosila naše ranjenike. Prvo moje vatreno krštenje bila je borba u Potočecu kod Križevaca kada su nas napali domo-

brani. Bili smo na rubu šume. Žestoko su nas gđali minobacačima. Bojala sam se i samo da nisam nosom zarovala zemlju, a Milivoj Dobrić, komesar čete, obilazio je svoje borce i hodao uspravan, lijep, mlad, neustrašiv, s rukama na šmajseru koji mu je visio oko vrata. Malo iza toga opet je grunulo, ali vrlo blizu, osjetila sam užasnu bol u ušima koja je trajala još nekoliko dana i poslije prestala i ja nisam ni znala da mi je oštećen sluh. Milivoj je poginuo. Borci su ga odnijeli, ali ja ga nisam vidjela – htjela sam ga upamtiti kakav je bio u prolazu zadnji put. Poslije rata Ruža je završila školu i upisala Pravni fakultet u Zagrebu. Udala se i s mužem provela niz godina u zdravstvenoj misiji u državama Nesvrstanih.¹⁹

Iz izvještaja Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Varaždin saznaju se prilike u tada oslobođenom Velikom Bukovcu: ...6. II. (1944.) održana je u selu općinska konferencija AFŽ-a gdje smo tumačili ženama nužnost sudjelovanja kod zdravstvenog rada. 8. II. održali smo sastanak sa ženama sela po pitanjima koja specijalno tangiraju žene (higijena žene, higijena braka, njega i odgoj djece, pubertet i slično). Sastanak je potpuno uspio pošto je sudjelovalo oko 65-70 žena, a predavanje je bilo isprepletano živom diskusijom i mnogobrojnim pitanjima...²⁰ Žene je zanimala situacija na bojištu, a još više zanimala ih je svakodnevna problematika. Neke su žene na sastanak došle iz straha ili znatiželje.

Mnoge su partizanke, koje su pale u zarobljeništvo, javno pogubljene. Egzekucije su se izvršavale javno kao primjer kazne za simpatizere NOP-a. Vilma Vahtarić sjetila se dviju prijateljica koje su stradale: Jednom prilikom kad sam se pješice vraćala iz Varaždina, naišla sam na strašan prizor koji mi se dugo nije mogao izbrisati iz sjećanja. U Martijancu su objesili članove obitelji Šantavec, njih četvero visjelo je na granama divljih kestena. Među njima bila je i Roza Šantavec, skojevka iz Martijanca. Navodno je osuđena jer je komunicirala s bratom koji je bio u partizanima. Pričalo se kasnije da je toj stravičnoj egzekuciji uvelike kumovao martijanečki župnik Duh kojeg su članovi obitelji Šantavec »lažno« optužili

19 Sjećanja Ruže Badovinec, strojopis, 16 stranica, 2014., arhiva autora.

20 Izvještaj Okružnog NOO Varaždin, Podravska ekipa Okružnog NOO-a, bez potpisa i pečata, arhiva autora.

da je imao djecu. Isto tako poznavala je i slavnu Anku Ošpuh.²¹ Rodila se u Poljancu 1920., u brojnoj obitelji Ošpuh. Od 1941. pomagala je Narodnooslobodilačku borbu, aktivirala je žene i organizirala odbore AFŽ-a u Ludbregu i Novom Marofu. *Dobro se sjećam Anke. Bila je dosta starija od mene. Njezina je cijela obitelj bila skojevaska. Ona je već bila dobro poznata »suprotnoj strani«* po svom opredjeljenju, pa sam kad je to god bilo potrebno i preopasno za Anku, uskakala ja. *Sastajale smo se u šumi Remiza kod Plitvice. Anku su onda uhvatili u Leskovcu, a poslije pogubili u Kućanu. Prije toga su je vozili po ulicama Varaždina u nekoj prikolici, a ona je vikala: »Ja sam Anka partizanka, ne bojim se ustaškog tanka!«* Prije vješanja ju je jedan ustaša pitao ima li kakvu želju prije smrti, a ona mu je odgovorila: *»Drugo nikaj osim da ti češ danas mene, sutra će tebe.«* Tu je u nekom dvorištu i pokopana, a poslije rata je preseljena na groblje u Poljanec. Prema sjećanju Vilme Vahtarić, Anka je bila izuzetno hrabra žena koja je doslovno dala život za svoje ideale, kojoj ni strahovita bol čupanja nokata na nogama i rukama nije pokolebala vjeru za ono što se bori. Po njoj je imenovana jedna ludbreška ulica (kasnije preimenovana u Ulicu Petra Krešimira IV.) i ludbreško kulturno-umjetničko društvo osnovano 1976. godine.

5. Kolateralne žrtve

U ratu su stradale i one žene koje nisu sudjelovale u borbama ili čak podržavale NOV-u, ali su im se ukućani našli u partizanima pa su ostale bez članova obitelji i hranitelja. Mnoge su žene prijavile gubitak svojih muževa, sinova, braće i ostalih tražeći novčanu odštetu. O njihovim je svjedočenjima brigu vodila Kotarska komisija za ratne zločine koja je djelovala nakon rata. U zapisnicima se kao članovi Komisije najčešće spominju dr. Antun Brajko, član, i Slavica Nagy, zapisničarka. Dana 18. 9. 1945. Komisiji je iskaz ostavila Hedviga Leiner, majka Božidara Leinera, komandanta

prvog Kalničkog partizanskog odreda.²² 8. ožujka 1942. *moj sin Božidar Leiner otišao je u partizane i tamo osnovao prvu grupu partizana Kalničkog odreda, bio je poručnik. 3. svibnja 1942. nakon borbe s neprijateljem, umoran i nešto bolestan, sklonio se u kuću Vranović Antuna u Hrastovskom, ali je bio istome izdan te opkoljen, htijući se probiti, kada je vidio da to nije moguće, sam se ubio. 1942. u ožujku 12. Po ustaškim vlastima bili su uhapšeni i kao taoci odvedeni moji drugi sinovi Valter rođen 1921. i Josip rođen 1923. u zatvor u Ludbregu... Hedviga je nadalje kazala kako su joj dva sina odvedena u logor Jasenovac gdje je Josip ubijen, a Valter koji je nakon 10 mjeseci u logoru završio u domobranima, nije se javio od povlačenja vojske. U Ivancu je obješen 1944. njen zet Pavao Gomaz. U ožujku 1945. prilikom bombardiranja Zagreba poginuli su njena druga kći Alica i zet Ivan Musić. Ona sama bila je nekoliko puta hapšena od ustaša te provela više mjeseci u zatvoru. Za ubijene sinove zatražila je odštetu od milijun dinara, a za gospodarsku štetu još 100.000 dinara.²³*

Torturu je proživjela Maga Stanko iz Apattije: *Moj muž Ignac je stric Tome Stanka starog 22 godine koji je bio partizan. Radi toga su nas ustaše 1. b. 1. PPTS-a iz Ludbrega proganjali. Tako su 11. 11. 1944. došla dva agenta ustaška preobučeni u civile i predstavili se kao partizani te tražili od mene da im kažem gdje se nalazi Tomo Stanko. Ja sam im rekla da oni nisu partizani, a da za Tomu ne znam. Oni su me tada počeli mučiti. Najprije su me svu izritali nogama po tijelu, onda su me vješali za uže na štaglju, najposlije su mi odrezali kosu na glavi. Moju kćerku Anku staru 18 godina nakon što su je zlostavljali, odveli su sa sobom do sela Slokovec, a onda je pustili kući. U roku od mjesec dana Maga je s kćerima bila uhićena, a u zatvoru opet mučena.²⁴ Mariju Crkvenčić iz Komarnice ustaše su uhitili i odveli u Ludbreg: *Mene su nepoznati ustaše tukli već kod moje kuće putem do Ludbrega tako da sam padala na zemlju. Tukli su me i u Ludbregu u zatvoru, šakama. Kod mučenja i zlostavljanja bio je prisutan i ustaški**

22 DRETAR, Milivoj: Božo Leiner, hrvatski Che Guevara <https://povijest.net/bozo-leiner-ludbreski-che-guevara/>

23 Državni arhiv u Varaždinu, NOK Ludbreg ZKRZ, 86/18

24 DAV, NOK Ludbreg ZKRZ 733/45

21 O Anki: <https://www.facebook.com/antifavjesnik/posts/2233888363529870>

Sl. 7. Osobna iskaznica Roze Marijić iz Hrastovljana, 1943.

logornik Tomo Rus. *On je dao prirediti vješala u dvorištu Grosove kuće i mene su izveli i postavili stolicu i uže te me on poveo za ruku na stratište. Ja sam ga upozorila da pazi šta radi i ako mene objesi da će kod preokreta neko pitati za to. On se maknuo natrag 3 koraka i mene začuđeno pitao: šta ja mislim da će partizani natrag kući? Prisutni sud. pisar Glavak tražio je da mi klještima nokte vadi.* Marija ipak nije pogubljena, nego je u varaždinskom zatvoru provela sljedećih mjesec dana kada je puštena kući.²⁵ Poslije rata vodio se popis majki palih boraca. Na jednom popisu ih je 46 – osam iz Ludbrega, pet iz Bolfana, po tri iz Globočeca, Svetog Petra, Komarnice.²⁶ Prema njima se njegovao poseban odnos – pozivalo ih se na skupove i obljetnice, gostovale su u školama, posjećivali su ih politički dužnosnici, slali im se pokloni i cvijeće.

Žene su se najviše bojale Čerkeza, vojnika u njemačkoj vojsci koji su podrijetlom iz južne Rusije. Bilo je onih koji su ratovali u Crvenoj armiji pa su nakon zarobljavanja prešli na stranu Njemačke, a dio njih se dobrovoljno prijavio u vojne jedinice. Čerkezi su izazivali strah kod

svih stanovnika jer nisu poštivali nikakva prava, ni obaveze te su činili strašne zločine i pljačkali sve do čega su mogli. Potkraj rata štiti-tili su pozadinu njemačke vojske u povlačenju iz Podravine. Mnogo je negativnih svjedočanstava posvećenih upravo Čerkezima. Marija Fumić iz Globočeca ostavila je iskaz o napadu na nju: *Početkom maja 1945. prolazila je i zadržavala se u našem selu jedinica kozačke pukovnije u zalaznici njemačke vojske. Kod mene su u kući bila dvojica te su me stali napastovati i vući me u sobu pa kada sam se otela i pobjegla u dvorište, pucao je jedan od njih na mene i ranio me u nogu.*²⁷ Marija Krušec i Milka Hlišć iz Slanja ostale su bez muževa koje su ubili Čerkezi na njihovim dvorištima. U Ludbreškim Vinogradima htjeli su silovati osamnaestogodišnju Anđelu Ružić. Ona im se otimala pa kad je nisu mogli svladati, ustrijelili su je na licu mjesta.²⁸

U zadnjim tjednima rata s teritorija Međimurja padale se bombe na podravska sela. Stradalo je više ljudi. U Velikom Bukovcu po-

25 DAV, NOK Ludbreg ZKRZ 754/45

26 Popis u vlasništvu autora.

27 DAV, NOK Ludbreg ZKRZ 867/45

28 Winter, 148–149.

ginule su tri žene, po jedna u Malom Bukovcu, Hrženici i Selnici.²⁹

Logorašice su dugo vremena potiskivale svoja sjećanja na dane iza žice. Od strahota koje su vidjele doživjele su veliki strah i nelagodu pa o tome nisu pričale. Neke su pred očima izgubile najmilije, neke su zlostavljane i mučene, mnoge su bile i bolesne. Katica Perin iz Ludbrega je boravila skoro godinu dana u lepoglavskom logoru. Tamo se zarazila tifusom i jedva preživjela. Potkraj travnja pustili su ih doma jer su se ustaše žurili pobjeći. Imala je sreću da je preživjela jer je poznavala mnoge koji su tamo ubijeni. Pravu ratnu kalvariju doživjela je Teodora Heremić, rođ. Somogi (1926.). Obitelj Somogi živjela je na Trgu Sv. Trojstva u Ludbregu i vodila knjižaru. Bili su naklonjeni NOP-u. *Za vrijeme rata izgubila sam oca, majku i brata i ostala ja sama – koja sam također bila uhapšena i otpremljena u logor u Njemačku, zlostavljana i prebolila teške bolesti, a sada se nalazim s mojim mužem u Zagrebu. Što se tiče mog stradanja, iz Varaždina smo otpremljene osim mene još i Marija i Jelena Martinec iz Obrankovca, Markulinčić Mijo i Josip Vadjon, do Ptuja, a odatle nakon ispitivanja za generalije, po detektivu Holtu upućeni smo za Maribor, a zatim u Graz, Beč, Linz, Prag, Poznanj, Chömitz, u Ravensbrück gdje sam ostala od 1. VI. 1944. do polovice aprila 1945. Pred nadiranjem sovjetske Crvene armije, Nijemci su evakuirali internirce iz logora te smo išli u pravcu Schleswig-Holsteina i došli u blizinu Parhima koji je bio u rukama Sovjeta. Nama 10 uspjelo je nekako tamo pobjeći i odatle smo od Sovjeta upućeni kao slobodni za Ludwigslust, a odatle za Hagenov. Odatle sam Jugoslavenskim transportom išla do Lübecka gdje sam bila tri mjeseca. Odatle sam se izdvojila i sama otišla na svoju ruku u Prag gdje sam se prijavila repatriracionom uredu, a odatle sam upućena u Jugoslaviju i stigla sam u Suboticu 19. IX. 1945. U logoru u Ravensbrücku sa menom se strogo postupalo. Bile smo samo žene i razdjeljene po grupama i to po nacijama i po blokovima. Mi smo bile osuđene na logor do svršetka rata. Ja sam bila označena kao komunista i imala sam političku oznaku crveni znak trokuta i bijelu vrpču s brojem.*

29 Matični ured Ludbreg, knjige umrlih župa Veliki Bukovec i Ludbreg.

Bila sam i kažnjavana tako da sam se jednom porječkala sa jednom Njemicom i opsovala joj Firera Adolfa Hitlera, a ona me prijavila i bila sam radi toga smještena u bunker pun vode do vrata kroz 8 dana tako da sam jedva izdržala i onako slaba zdravlja. Bila sam obolila i prebolila trbušni kao i pjegavi tifus i upalu pluća. Moja stradanja su bila velika, glavno da sam ostala živa...³⁰ Unatoč izgubljenim članovima obitelji i logoraškom mučenju, Teodora je doživjela starost u Zagrebu.

6. Pristalice režima

O toj skupini žena najteže je govoriti jer postoji najmanje sačuvanih podataka. Kao što je ranije spomenuto, o tim se ženama nije vodila briga, mnoge su bile proganjane i šikanirane od poratne vlasti. Njihova sjećanja nisu sačuvana. Već su tijekom rata partizani vodili evidencije o držanju službenika i javnih osoba pa se u jednom od takvih popisa spominje osoba blje ludbreške škole. U Pučkoj školi su od osam zaposlenika, suradnicama ustaša označene tri učiteljice, a u Građanskoj školi jedna.³¹ Tijekom četiri godine borbe u Ludbregu i okolici za suradnju s okupatorom i ustaškim režimom optuženo je više osoba. Prema izvještaju Vojno-sudskog odsjeka Komandature Kalničkog područja od 7. 11. 1943. među 138 lica koja su se našla pred sudom, bilo je dvanaest žena: H. S. optužena za krijumčarenje robom, nakon 2 dana puštena kući, 3 partizanke radi disciplinske greške (odmah puštene), a N. Z., N. Š., B. A., K. N., M. S., B. K., K. S. radi sumnje u špijunažu i denuncijaciju puštene kućama nakon nekoliko dana zatvora. Jedino je Marica T. osumnjičena za špijunažu i strijeljana poslije tjedan dana zatvora.³² Postoji više takvih popisa iz kojih je vidljivo da je priveden mali broj žena i to najčešće radi sumnje u špijunažu za korist neprijatelja ili krijumčarenje robe. Žene su većinom puštane kućama, dok su muškarci mnogo lošije prolazili.

Odsuradnika ustaša najviše se spominjala Božena Đura. Ona je navodno bila dvostruki

30 DAV, NOK Ludbreg ZKRZ 947/45

31 DAV, NOK Ludbreg ZKRZ, neutvrđen reg. broj

32 DAV, f. 544, Zbirka NOB 1941-45.

špijun, partizanima je davala informacije o domobranskoj i ustaškoj posadi Ludbrega, a ove je opet obavještavala o položaju partizana i njihovim tajnim suradnicima. Trebalo je neko vrijeme da se to ustanovi jer je ona djelovala sve do kraja rata kada je uhvaćena i osuđena na smrt.³³ Još je jedna Ludbrežanka osuđena na smrt, Josipa Gotić, rođena Šubić (1907.). Iako nije imala neke posebne uloge u ratnim zbivanjima, bilo je poznato da favorizira ustaše još od predratnog vremena kada je radila u jednoj zagrebačkoj kavani. Tako je nastavila i u Ludbregu te je često bila viđena u društvu s ustašama, a navodno je i neke od njih skrivala pred partizanima. Kada je Ludbreg bio pred oslobođenjem (6. 5. 1945.), bježi s posljednjim Nijemcima i ustašama prema Austriji. Negdje kod Bleiburga je uhvaćena i zatvorena u varaždinskom zatvoru. Osuđena je na smrt kao protudržavni neprijatelj. No, za nju se zauzeo njen suprug partizan pa joj je kazna preinačena u zatvorsku koju je izdržala u Požegi. Nakon osam godina teške robije puštena je kući. Do smrti živjela je u kući svog supruga u Ludbregu.³⁴

7. Zaključak

Rat podjednako pogađa sve skupine stanovništva. U ratnim zbivanjima stradavaju žene podjednako kao i muškarci. Iako se o njihovom viđenju ratnih prilika mnogo manje razgovaralo, zahvaljujući zapisanim sjećanjima i svjedočanstvima može se rekonstruirati i ona manje poznata slika prošlosti. Ako i nisu sudjelovale u borbi, žene nisu bile nezainteresirane za događaje u kojima su sudjelovali članovi njihovih obitelji. No, njihova sentimentalnost nije bila zanimljiva piscima povijesnih tema pa je ženska uloga ostala podcijenjena. Literatura spominje udio žena u ratu tek u manjem opsegu ili na marginama.

33 BLAŽIĆ, Tomo: *SKOJ i druge antifašističke omladinske organizacije kotara Ludbreg u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji u Ludbregu*. // Ludbreg, Ludbreg: Skupština općine Ludbreg, 1984. 338–339.

34 Prema izvavi članice njene obitelji.

Žene su stradavale u borbi, kod bombardiranja, u logorima, od gladi i bolesti. Istovremeno, žene su obrađivale polja i vinograde, skrбиле o domaćinstvu, o prehrani i odijevanju ukućana, nosile hranu zarobljenicima u zatvor, čuvalе i tuđu djecu kada je bilo potrebno. Ludbreški kraj nije bio specifičan po udjelu žena u ratu. Hrvatska je dala 17 narodnih heroina NOV-e. Iz Ludbrega nijedna nije dobila taj orden, ali su žene poput Anke Ošpuh, Dragice Kancijan i Kate Brcković ostale u kolektivnom sjećanju starijih. Po njima su se kasnije nazivale ulice i udruge. Poslije 1990-ih ta su nazivlja većinom uklonjena. Mnogo manje se zna o ženama režimskih dužnosnika ili vojnika koji su se nalazili u vojsci NDH. Istraživanje o njima tek slijedi. Demografski gubitci 1941./45. osjetili su se nakon rata kad je dio sela, posebno u potkalničkom kraju ostao i bez trećine ili četvrtine stanovnika. Mnogi se nikad nisu vratili u svoje domove. Tijekom istraživanja prikupljeno je mnogo materijala o ženama u ratu, za očekivati je da će se količina tog materijala s vremenom i povećati. No, kako vrijeme ide, sve je manje svjedokinja rata.

Summary

Women in war (testimonies, memories, records)

Although the Second World War is far behind us, it still causes controversies, discussions and arguments. There are two sides to any conflict - the victorious one that stands out more, and the defeated one that is suppressed. It is the task of every historian to illuminate both sides equally. However, in war-related topics there is one more suppressed side - the female one. Until recently, women's history has been rarely and selectively written about. Nevertheless, women still represent the majority of the population of Croatia, therefore it was impossible for them to avoid participating in any historical event. Women were not only mothers, sisters and wives. They were also field workers, spies, couriers, paramedics, cooks, and warriors with rifles in their hands. On the territory of the Republic

of Croatia 18 women were awarded the Order of the National Hero. There were many female Partisans in the Ludbreg area, and even more of those who worked in the background units or in the field. Many women indirectly supported the National Liberation Movement because of their family members. There were also those who were members of the Ustasha regime. Furthermore, there were also women who were indifferent to the war-time circumstances and whose first thought was how to survive the war. After many years, the names of women who offered a lot of sacrifice in the war are slowly being forgotten. After the names of streets and institutions were changed, the names of some of those women nowadays appear very rarely in public. The most famous names are those of Anka Ošpuh and Dragica Kancijan. But, there are also hundreds of other women who have forever indebted our history.

Izvori

- Državni arhiv u Varaždinu, f. 32 Narodni odbor kotara Ludbreg, Elaborat Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločinaca (ZKRZ) 1945.
- Državni arhiv u Varaždinu, f. 689, Kotarski narodno-oslobodilački odbori s područja varaždinske okolice 1943.-44.
- Državni arhiv u Varaždinu, f. 943 Matične knjige umrlih rkt. župa Ludbreg (1909. – 1944.), Veliki Bukovec, Martijanec (1922. – 1942.), Sveti Đurđ
- Ured državne uprave u Ludbregu: Žrtve 2. svjetskog rata, popis po naseljima
- Matični ured Ludbreg: Matice umrlih rkt. župe Ludbreg
- Osobni arhiv autora

Svjedočanstva

- Vilma Vahtarić, Poljanec
- Marija Vahtarić, Poljanec
- Marija Kancijan, Hrženica
- Ljubica Crkvenčić, Varaždin
- Terezija Pavković, Čukovec
- Štefica Varvir, Županec
- Božica Blagojević, Ludbreg
- Theodora Basch Klayman, Washington, USA
- Katica Perin, Ludbreg

Literatura

- BLAŽIĆ, Tomo: *SKOJ i druge antifašističke omladinske organizacije kotara Ludbreg u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji.* // Ludbreg, Ludbreg: Skupština općine Ludbreg, 1984.
- DRETAR, Milivoj: *Svjedočanstva o stradanju ludbreških Srba.* Podravske zbornik 40/2014 (ur. Robert Čimin), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2014., 73–84.
- DRETAR, Milivoj: *Židovi u ludbreškom kraju: povijesno – demografski prilozi.* Ludbreg: Pučko otvoreno učilište D. Novak, 2010.
- MAĐARIĆ, Vlado: *Revolucionarne tradicije i razvoj modernog naprednog i revolucionarnog pokreta u bivšem kotaru Ludbreg do 1981. godine.* // Ludbreg, Ludbreg: Skupština općine Ludbreg, 1984.
- MAĐARIĆ, Štefica: *Učešće žena kotara Ludbregu NOB-i.* // Ludbreg, Ludbreg: Skupština općine Ludbreg, 1984.
- MILIČEVIĆ, Žarko: *Kalnički partizanski odred.* Varaždin: TIVA, 2010.
- RUNJAK, Josip; ŠTAGER, Ivanka: *Žene u radničkom pokretu i oružanoj socijalističkoj revoluciji,* Varaždin: Zajednica općina Varaždin, 1988.
- WINTER, Marija: *Iz povijesti Ludbregai okolice.* Koprivnica: Nakladna kuća Dr. Feletar; Ludbreg: Grad Ludbreg, 2000.